

İkidilli təhsil ətrafında tez-tez səslənən suallar və mülahizələr

Abstrakt

Məqalənin məqsədi ondan ibarətdir ki, geniş ictimaiyyəti bilinqvizmin nə olduğu və ikidilli təhsilin hansı üstünlüklərinin olması ilə tanış etsin. Son dövrlərdə bu mövzu aktual olmuşdur, çünki qloballaşdırma dövründə bütün dünyada emiqrantların və immiqrantların sayı görünməmiş şəkildə artmışdır. Bu xalq üçün çıxış yolu gərkdir ki, xarici cəmiyyətdə yaşaya bilsinlər. Bilinqvizmi isə çıxış yollarından biri hesab edə bilərik. Mövzu növbəti məsələləri əhatə edir: ikidilli kimdir? Bilinqvizm nədir? İkidillilər hansı üstünlüklərə malikdirlər? İki və ya artıq dərslin paralel tədrisi uşağın psixiki inkişafına hansı psixiki təsiri göstərir? Bilinqvizm milli azlıqlar və emiqrantlar üçün özlərini cəmiyyətdə əsaslandırmaq, lakin öz mədəniyyəti və ənənələrini qoruyub saxlamaq üçün çıxış yoludur.

Dünyada elə bir ölkələr var, hansılarda iki və ya çox dövlət dili var (məsələn, İsveçrədə fransız, alman, italyan). Çoxluğun danışdığı dilini bir çox hallarda dövlət dili təqdim etmir. Hazırda dünya dilləri arasında ingilis dili dominantdır. İngilis dili demək olar ki, bütün ölkələrdə istifadə edilir, baxmayaraq ki, bu və ya digər ölkənin dilidir və ya deyil. Eləcə də müxtəlif ölkələrdə rus, fransız, ispan, çin, ərəb və digər dillərə tələbat artır. Birdən çox dövlət dili olan ölkələrdə iki/çoxdillilik normal şəkildə qəbul edilir.

İkidilliliyin ən yayılmış təyinatı Kolumbiya Universitetinin dilçilik və ikidilli təhsilin banilərindən biri Vaynraha (1968) aiddir: “ İki dilin əvəzədmə ilə istifadəsi təcrübədə bilinqvizm (ikidillilik) adlanır, iki dildən çox dildə danışan insan isə bilinqval (ikidilli) adlanır”. (<http://www.brad.ac.uk/staff/pkkornakov/bilHermeneus2000.htm>). Yaş da vacibdir ki, insan hansı yaş dövründə bilinqval olur. Buna əsasən **erkən** və **gec** ikidillilik seçilir. Bir çox

hallarda ətraf mühit uşaqlara təkan verir ki, erkən yaşlarından **təbii bilinqval** (məqsədəuyğun təhsil xaricində, gündəlik kommunikasiya nəticəsində öyrənilmiş dil) olsunlar. Məsələn, azlıq dilində danışan ailələrdə böyüyən uşaq ana dilini öyrənməyə məcburdur ki, ailə üzvləri ilə ünsiyyət yarada bilsin və eləcə də dövlət dilini bilsin, hansı ki, məktəbdə, qonşuluqda, dostların arasında ünsiyyət zamanı lazım olur. Elə bir hallar olur ki, uşaqlar azlıqların sıx yaşadıkları mühitdə böyüyür və təkdilli olurlar (yalnız bir dildə danışa bilən şəxs), ancaq onların gələcəkdə problemləri yaranır, çünki özlərini cəmiyyətdən kənarlaşdırılmış hiss edirlər (bir çox hallarda, monolingvizmin qurbanı milli azlıqlar olurlar), insanlarla münasibətdə problemləri var, özlərinə yerlərini tapa bilmirlər və yetkinlik yaşlarında işlə təmin olmaq imkanları aşağıdır. Bir çox hallarda məhz bunlar dili öyrənmək istəyinə səbəb olurlar (gec ikidillilik). Bilinqvizm (ikidillilik) geniş və hələ ki, formalaşma prosesində olan anlayışdır. Bu

mövzunu bir neçə aktual suallara cavab verməklə bitirmək olmaz. Bu məsələ ətrafında çox tez-tez səslənən suallar vardır. Məsələn, kimi ikidilli (bilinqval) adlandırma biləri? ikidillilər (bilinqvallar) hansı üstünlüklərdən istifadə edirlər? Bilinqvizm insanın psixiki inkişafına hansı təsiri göstərir? Azlıqların ikidilli olması vacibdirmi?

1. İkidilli kimdir?

İkidillinin sadə anlamı mövcuddur, hansına əsasən ikidilli (bilinqval) o insan adlanır, hansı ki, iki dildə danışır, amma bu sual daha mürəkkəbdir. Əgər insan bir dili digər dildən bir qədər yaxşı bilirsə, onu ikidilli adlandırma biləri? Eyni şəkildə iki və ya daha artıq dili çox az insanlar bilirlər. Amma ola bilsin ki, ikinci dili də çox yaxşı bilsin. **Dominant** dil hər zaman ikidillilər üçün ana dili deyil. Ola bilsin ki, ikidilli gündəlik həyatda bir dildən istifadə etsin, ikinci isə - hər iki dildə müntəzəm söhbət etsin, amma ikinci dildə nöqsanlarla, qeyri-mükəmməl danışsın. İkinci dildə çox yaxşı başa düşən, amma danışa bilməyənə ikidilli demək olarmı? Bəs danışa bilənə, amma oxu vərdiş-bacarıqlarına sahib olmayana? Dilin dörd meyarlarını (yazı, oxu, danışmaq, dinləmə) eyni dərəcədə bilməyəni necə adlandırmaq olar?

Bilinqvizm elə bir vəziyyətdir, hansı ki, mühitlərə əsasən zamanla dəyişir. Təkdilli ikinci dilə sahib olmaqla ikidilli olur. Eləcə də ikidilli ikinci dili unutmaqla təkdilli ola bilər. Uşaq azlıq dilini evdə öyrənə bilər, çoxluğun dilini – məktəbdə və ya cəmiyyətdə. Zamanla qazanılan dil dominant ola bilər. Əgər insan ana dilində danışdığı mühitdən uzaqlaşarsa və həmin cəmiyyətlə əlaqədə olmazsa, o zaman ana dilini itirmə qorxusu yaranar.

Bilinqvizm (ikidillilik) daha çoxtərəfli mövzudur, hansında hər şeyi əhatə edən bir anlayışı müəyyən etmək mümkün deyil. Zamanla daha təkmilləşmiş

və mükəmməl anlayış formalaşacaqdır, hansı ki, bilinqvizmin məğzini və əhəmiyyətini daha aydın edəcəkdir.

Cəmiyyətdə bilinqvizm

İkidillilər və çoxdillilər bir çox hallarda müxtəlif qruplarda və cəmiyyətlərdə, regionlarda yaşayırlar. Belə bir halda iki və ya daha artıq dilin birlikdə mövcud olduğu zaman ana dili olmayan dil dominant dil olur. Fərdi və ictimai bilinqvizm arasında fərqlər vardır. Müəllim, dil mütəxəssislər və psixoloqlar bir çox hallarda fərdi bilinqvizmlə maraqlanırlar, bu zaman isə coğrafiya, siyasət və sosial elmlərin nümayəndələri ictimai bilinqvizmə daha çox maraq göstərirlər. Onlar arasında isə həm fərqli amillər, eləcə də bir çox ümumilər də var.

Cəmiyyət müxtəlif sosial funksiya üçün iki dildən (funksiyadan) istifadə edə bilər. Müəyyən müddətdə birgə yaşadıqdan sonra dillər dəyişikliklərə məruz qalırlar və onların ümumi xarakterləri formalaşır. Təcrübələr göstərir ki, cəmiyyət eyni bir məqsəd üçün iki dildə mövcud variantdan istifadə edə bilmir. Məsələn, milli azlıq nümayəndələri bir çox hallarda öz dillərində evdə danışdıqda istifadə edirlər ki, mədəni irsi dil vasitəsilə qoruyub saxlasınlar. Çoxluğun dilində işdə, təhsil və ya kütləvi-mediya vasitəsilə informasiyanı əldə etmək üçün istifadə edə bilərlər.

Bilinqvizm, artıq qeyd etdiyimiz kimi, fərddə mövcud olan ikidilliliyi ifadə edir. İkidillilik cəmiyyətlə münasibətdə isə diglossiya (diglossia) adlanır. (Ferguson, 1959; Fishman, 1972, 1980).

2. İkidilli uşaqlar hər hansı bir imtiyazlara malikdirlərmi?

Bilinqvizm uşaqlar üçün niyə əhəmiyyətlidir? İkidillilik, çoxdillilik və ya təkdillilik uşağın identifikasiyasına təsir göstərir, müəyyən şəkildə onun gələcək

həyatını, dost və tanışlarının dairəsini, təhsilini, işlə təmin olmasını, evliliyini və hətta müxtəlif mövzu üzrə fikrini də müəyyən edir. Sual doğurur: dil səriştələrinə əsasən hər hansı bir sahədə onların seçimi artır və ya azalır? Daha düzgün olardı ki, ikidilliliyin və çoxdilliliyinin mənfi tərəfindən daha çox üstünlüklərinin olduğunu desək, xüsusilə də milli azlıqlar və emiqrant uşaqları üçün, çünki onlar ana dillərini qoruyub saxlamalı və yaşadıkları dövlətin dilini öyrənməlidirlər ki, cəmiyyətdə öz yerlərini tutmağa imkanları olsun.

Kommunikasiya sahəsi artır, maraq dairəsi genişlənir, işlə təminat daha mümkün olur, savadlılıq iki dildə müxtəlif bacarığın inkişafına dəstək verir və dünyagörüşünü zənginləşdirir.

Mədəni üstünlüklər: müxtəlif mədəniyyətlə tanış olmaq insanı daha tolerant edir. İnsan başqa-başqa dildə mövcud sözlər və özünəməxsus deyilişlər üzündən digər mədəniyyətin hissəsi olur. İkidillilər bir çox hallarda azlıqların ailələri və onların yaşamalması olduqları cəmiyyətdə əlaqələndirici qüvvəni təqdim edirlər. Onlar dil üzündən ünsiyyət yarada bilmədikləri və öz mədəniyyətlərinə qapandıqları boşluğu tamamlayırlar, hansı ki, iki fərqli mədəniyyətlərin bir yerdə mövcudluğu ilə yaranır.

İkidillilik yaradıcı düşüncənin inkişafına dəstək verir, insanı kommunika-bel edir, təhsil imkanlarını və istəyini, identifikasiya hissini, dəyərlər hissini artırır.

Bugünkü şərtlərdə işlə təmin edən tərəfindən əmək bazarında daha çox üstünlük ikidillilərə verilir. Onların dil imkanları onları rəqabət qabiliyyətli edir və karyera irəliləyişində yardım edir.

Bilinqvizm bir çox hallarda yeganə çıxış yoludur ki, azlıqlar öz mədəniyyətlərini, ənənələrini və köklərini qoruyub saxlasınlar, ikinci tərəfdən isə dili bilməklə onların övladlarına inkişaf etmək,

təhsil almaq və uyğunlaşmaq imkanı verəcək.

Təkdilli bir çox hallarda digər mədəniyyətin daşıyıcıları ilə münasibətdə maneələri olur, fərqli mühitdə özünə yer tapmaqda, insanlarla əlaqə saxlamaqda çətinlik çəkir, yalnız bir mədəniyyətin təsiri altında qalır. Bu isə, onun düşüncəsinə və idrakına mənfi təsir göstərir, amma bunun əksinə ikidilli oxşar problemlə demək olar ki, heç bir zaman qarşılaşmır.

İki dildə oxuyan insanlar söz ehtiyatlarını zənginləşdirirlər, dillərdən hər biri fərqli deyilişlərlə, nəzərlə, fərqli tarixlərlə, ənənələrlə bilməklə zənginləşir. Bu isə, bir neçə mədəniyyəti müqayisə etmək və öz nəticələrini çıxarmaq imkanını verir. Eləcə də müxtəlif ölkənin folklorunu, dini və milli adətlərini, yazıçılığını, rəssamlığını və s. müqayisə etmək imkanını verir. Bu isə onların bilik və düşüncə sahəsini zənginləşdirir.

3. İkidillilik uşağın psixiki inkişafına mane olurmu?

Mənfi yanlış inamlar və fikirlər mövcuddur, hansılar da bilinqvizm və ikidilli uşaqlarla əlaqədədir. Şizofreniya, psixiki pozuntular, identifikasiya ilə əlaqədar problemlər, özünə və mədəniyyətə qarşı hörmətsizlik, ictimaiyyətin bir qisminin fikrincə, bu, həmin problemlərin siyahısıdır, hansı ilə ikidilli uşaqlar qarşılaşırlar. Özlərinin və digərlərinin bilinqvizmini problem hesab edəcək insanlar hər zaman tapılacaq, amma tədqiqatlar göstərir ki, ikidillilər və ya üçdillilərin əksəriyyəti müxtəlif dillərdən istifadə etdikdə heç bir çətinliklərlə qarşılaşmırlar (Grosjean 1982). Bir dildən çox dili bilməyin ikidillilərdə sosial, identik və müxtəlif növ problemin yaranması mülahizəsi düzgün deyil, çünki bu, həm təkdilli, eləcə də iki/çoxdillidə ola bilən fərdi problemdir. Elə bir mülahizə var ki,

ikidillilik dillə əlaqədar problemlərin səbəbi ola bilər, amma keçirilən tədqiqatlar göstərdi ki, oxşar tipli ikidilli dünyada daha azdır, nəinki təkdilli.

3. Bilinqvizm dil azlıqları və emiqrantlar üçün çıxış yoludurmu?

Bəziləri mübahisə edirlər ki, azlıqlar üçün təhsil öz dillərində məcburi olmalıdır. Yalnız bu halda etnik identifikasiyanı qoruyub saxlamaq və öz dilləri və mədəniyyətlərini qiymətləndirmək mümkündür, bu isə onların dəyərlər hissini artırır və onları assimilyasiyadan qoruyur. Amma tədqiqatçıların bir hissəsi təkdillilərin dəyər hissini alçaldılması barədə danışırlar. Bu isə onların dominant dili bilməmələrinə görə cəmiyyətdən təcrid edilməsinə səbəb olur. Ailədən başqa onların hər yerdə problemləri olacaqdır, eləcə də bütün həyatlarını keçirməli olacaq mədəniyyətin bir hissəsi olmayacaqlar, onlar özlərini cəmiyyətdə gerçəkləşdirə bilməyəcək və inamlarını, dəyər hissələrini itirəcəklər, çünki özlərini tənha hiss edəcəklər. Yəqin ki, bu bir neçə səbəb də ikidilliliyin üstünlüyünü inandırmaqda kifayət edər.

İkidilliliyə qarşı bir mülahizə də var ki, ikidillilər iki dil və mədəniyyət arasında çabalayan ikili şəxslərdir. Bu mülahizə də, əlbəttə ki, gerçəklikdən uzaqdır. Hər bir insanın imkanı fərddir, eləcə də təkdilli də digər mədəniyyəti bilmədiyinə görə yanlış öyrədilən ikinci dili öyrənməklə asanlıqla yadlaşma qurbanına çevrilə bilər. Bunun üçün də vacibdir ki, dilin tədrisi və mədəniyyətlərarası məntiqi əlaqəni əsaslandırmaq üçün düzgün forma seçilsin. Başqa-başqa dili bilmək əşyaları və hadisələri müxtəlif mədəni kəşikdə görmək, qiymətləndirmək və öz nəticələrimizi çıxarmaq imkan verir.

Bilinqvizmin mövcudluğu emiqrant ailələrinin övladları üçün ən məntiqi çıxış yoludur ki, uşaqlar ana dillərini qoruyub saxlasınlar, amma eyni zamanda dominant dili öyrənsinlər ki, dil vasitəsilə qonaq olduqları ölkənin dəyərləri, həyat tərz, ənənələri, mədəniyyəti, tarixini öyrənsinlər. Bu yolla tamamilə mümkündür ki, insan yaşadığı ölkənin tamdəyərli vətəndaşı kimi özünü hiss etsin və adaptasiya olsun.

Bütün dünyada milli azlıqlar çoxdur və hazırkı qlobalizasiya şərtlərində gündəgündən immiqrantların sayı artır və belə demək olar ki, bilinqvizm yeganə çıxış yoludur ki, assimilyasiyadan uzaqlaşsınlar, lakin eyni zamanda çoxluğun dilini öyrənsinlər, cəmiyyətdə öz yerlərini tapa bilsinlər və təcrid edilmə və yadlaşmanın qarşısını alsınlar. Eləcə də dili öyrənmək yaşamağı olduğu ölkənin tarixi və mədəniyyətinin hissəsi olmaq imkanını verir. Bir çox hallarda bilinqvizmə qarşı çıxanlar bunu mənfi tərəf hesab edirlər, çünki belə hesab edirlər ki, ikinci dil ana dilinin sıxışdırılması hesabına inkişaf edir. Düşünürük ki, əgər seçim hüququn varsa, o zaman öz ölkəndə yaşamalısən və ya digər ölkədə yaşamağı olsan, o zaman məcbursan ki, həmin ölkənin ənənələrinə, xalqına hörmət bəsləməli və onların dilini öyrənməlisən ki, dili bilməmək üzündən yaranan diskomfortun qarşısını ala biləsən və xarici mühitdə asanlıqla adaptasiya ola biləsən.

Bilinqvizm imkan yaradır ki, istənilən çoxetnik ölkədə multi-mədəni mühit yaransın, milli azlıqların inteqrasiyası baş versin ki, bir çox hallarda uzunmüddətli münaqişələrə səbəb ola bilən millətlər və mədəniyyətlərarası qarşıdurmanın qarşısını ala bilək. Eləcə də çoxluq nümayəndələrinə ikinci dili öyrənmək imkanı verilir ki, fərqli mədəniyyəti, ənənələri öyrənsinlər və bölüşsünlər və dünya mədəniyyətinin bir hissəsi olsunlar.

İSTİFADƏ EDİLƏN ƏDƏBİYYAT:

Beyker, 2000 - C. Baker. The Care and Education of Young Bilinguals: An Introduction for Professionals <http://www.brad.ac.uk>

</staff/pkkornakov/bilHermeneus2000.htm>

Beyker, 2010 – K. Beyker. İkidilli təhsil və bilinqvizmin əsasları. (Dördüncü nəşr); Tbilisi, 2010.